

пра агульнае духоўнае зьядненне, інтэлектуальную абмежаванасць чыноўнікаў і ім падобных. Выкарыстоўваючы іронію, самаіронію, алегорыю і сарказм, пісьменнікі выкрываюць абсурдызм абсалютызацыі гучных ідэй савецкай сістэмы. Прынцып аквітызму праявіўся ў ідэі вызвалення мастака і мастацтва ад схематызму праз сатырычнае адлюстраванне савецкай рэчаіснасці, абстрагаванай ад праўды жыцця, а таксама герояў-прыстасаванцаў як выніку засвойвання палітычнай асветы і прапаганды дырэктыў партыі, якім не характэрна вернасць шчыраму пачуццю. К. Крапіва і А. Мрый засцерагаюць ад суцэльнай уніфікацыі грамадства, нівелявання індывідуальнасці, што адпавядае агульнай лініі ўзвышаўцаў да сцвярджэння каштоўнасці асобы чалавека, яе непаўторнай індывідуальнасці, узростання і рэалізацыі яе творчых патэнцый.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Адамовіч, А. Да гісторыі беларускае літаратуры / А. Адамовіч. – Мінск, 2005. – 1464 с.
2. Всемирная история [Электронный ресурс] : энциклопедия. – Режим доступа: https://w.histrf.ru/articles/article/show/pierieval_gruppa. – Дата доступа: 02.02.2022.
3. Конан, У. Літаратурнае “Узвышша” ў кантэксце сусветнай культуры / У. Конан // Скарыніч : літ.-наук. гадавік. Вып 4 / уклад. А. Каўка. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1999.
4. Десюкевич, О. Феномен аквитизма в белорусской культуре 20-х годов XX века / О. Десюкевич // Слова ў кантэксце часу: да 85-годдзя прафесара А. І. Наркевіча : зб. навук. прац : у 2 т. / пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2014. – Т. 2. – С. 43–50.
5. Пашкевіч, А. А. Феномен узвышэнства ў беларускай паэзіі XX стагоддзя : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 / А. А. Пашкевіч. – Мінск, 1998.
6. Багдановіч, І. Э. Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 387 с.
7. Мрый, А. Творы : раман, апавяданні, нататкі / А. Мрый. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 321 с.
8. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. У 4 т. Т. 2 / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Янкі Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 903 с.
9. Крапіва, К. Творы [Электронны рэсурс] / К. Крапіва. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Kandrat_Krapiva/. – Дата доступу: 02.02.2022.

М. Р. ГАРБАЧЫК

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

АФІКСАЛЬНАЕ (НУЛЬСУФІКСАЛЬНАЕ) СЛОВАЎТВАРЭННЕ НАЗОЎНІКАЎ У ТАРАКАНСКІХ ГАВОРКАХ

Назоўнік у брэсцка-пінскіх (тараканскіх) гаворках у словаўтваральных адносінах – самая багатая часціна мовы. Акрамя спосабаў словаўтварэння,

характэрных для іншых часцін мовы, існуюць спецыфічныя субстантыўныя спосабы словаўтварэння: абрэвіяцыя, усячэнне асноў, нулявая суфіксацыя, субстантывацыя. Існуе толькі адзін спосаб словаўтварэння, які не распаўсюджваецца на назоўнікі, – зрашчэнне (гэта спосаб словаўтварэння прыметнікаў).

Пры вывучэнні словаўтваральнай сістэмы брэсцка-пінскіх гаворак узнікаюць пэўныя цяжкасці, якія абумоўлены: 1) цеснымі сувязямі словаўтварэння з іншымі ўзроўнямі мовы – фаналогіяй, марфаналогіяй, марфалогіяй і сінтаксісам (*анывжаж, чоловік, оньдэ, гыцькэй, зылізны, мыдвідыця*); 2) выключнай рухомасцю словаўтваральнай сістэмы і немагчымасцю правядзення пэўных межаў паміж іх патэнцыямі і фактычнай рэалізацыяй, паміж словаўтварэннем і словазмяненнем (*стол – стoлык, стол – стoлиць, прыбэтэ – прыбэты*); 3) цяжкасцю дыферэнцыяцыі сінхраніі і дыяхраніі; як вядома, пераважная большасць дыялектнай лексікі ўтварылася ў агульнаславянскі і ўсходнеславянскі перыяды паводле пэўных словаўтваральных тыпаў і мадэлей: *коваль – ковати, косаць – косьць, пастух, пастыр – пасты, жэтні – жито*; 4) наяўнасцю словаўтваральных тыпаў і мадэлей, адсутных у словаўтваральнай сістэме сучаснай беларускай мовы (*анывжаж, дэякі, оньдэ, вытá*); 5) вялікай колькасцю і разнастайнасцю прадстаўленых у тараканскіх гаворках словаўтваральных адзінак.

Назоўнік у брэсцка-пінскіх (тараканскіх) гаворках характарызуецца разнастайнасцю словаўтварэння як у адносінах спосабаў, так і ў адносінах дэрывацыйных афіксаў і характэрных для назоўніка дэрывацыйных значэнняў. Пры даследаванні дэрывацыі субстантыва неабходна выкарыстоўваць больш шырокае, чым словаўтваральны тып, паняцце словаўтваральнай катэгорыі. Яна фарміруецца групай словаўтваральных тыпаў, якія аб’яднаны агульнасцю: 1) дэрывацыйнага значэння, 2) спосабу словаўтварэння, 3) утваральных асноў (аднак словаўтваральныя тыпы, якія ўтвараюць словаўтваральную катэгорыю, адрозніваюцца словаўтваральнымі афіксамі). У якасці прыкладу словаўтваральнай катэгорыі можна прывесці катэгорыю назоўнікаў: 1) якія валодаюць значэннем ‘вытворца дзеяння, названага ўтваральнай асновай’; 2) якія ўтвараюцца суфіксацыяй ці нулясуфіксальным спосабам); 3) вытворныя ад асноў дзеяслоў і прыметнікаў: *косэтэ – косаць, ткатэ – ткач*.

Нулявая суфіксацыя як адна з разнастайнасцей бязафікснага словаўтварэння (абрэвіяцыя, зрашчэнне, субстантывацыя, чыстае словаскладанне і нулявая суфіксацыя) адзначаецца ў назоўніках абстрактнага дзеяння, утвораных ад дзеясловаў (*вэбух – вэбухнэтэ, одварэтэ – одвар*), і радзей – у назвах абстрактнай якасці, утвораных ад прыметнікаў (*чырвоны – чырвань, далёкі – далыч*). Пэўныя вытворныя асновы пры гэтым зазнаюць рэгулярныя марфалагічныя змены (*білы – біль, крычэтэ – крэк, подложэтэ – подлога*).

Бязафікснае словаўтварэнне ў тараканскіх гаворках выкарыстоўваецца пры ўтварэнні аднаслоўных і радзей адпрыметнікавых дэрыватаў. Аддзеяслоўныя субстантывы, што структурна і семантычна матывуюцца дзеяслоўнымі асновамі, утвараюць значны лексічны пласт сярод граматычнага класа назоўнікаў, асабліва сць якога адзначаецца ў аб’яднанні пэўных элементаў дзеяслоўнай семантыкі з катэгарыяльнымі значэннямі назоўнікаў. Бязафіксным спосабам могуць утварацца новыя словы як ад “чыстых асноў”, так і ад тых, у складзе якіх прысутнічаюць прэфіксы або суфіксы.

Словаўтваральны працэс такіх назоўнікаў выяўляецца ў дзвюх формах: 1) у чыстым выглядзе (без фанетычных зменаў), напрыклад: *морэтэ* – *мор*, *дарэтэ* – *дар*, *садэтэ* – *сад*, *выходытэ* – *вэход*; 2) фанетычнымі змяненнямі, якія назіраюцца пераважна ў чаргаванні галосных або зычных, што абумоўлена іх новымі пазіцыямі: *носэтэ* – *ноша*, *крычэтэ* – *крэк*, *кладэтэ* – *клад*, *плакатэ* – *плач*, *мазатэ* – *мазь*, *далёкі* – *далыч*, *білы* – *біль*.

Намі было вылучана пяць тыпаў словаўтваральных мадэлей бязафіксных назоўнікаў у тараканскіх гаворках: 1) назоўнікі жаночага роду 1-га скланення: *обнова*, *замова*, *подлога*, *мука*, *сажа*; 2) назоўнікі мужчынскага роду 2-га скланення: *корм*, *клад*, *біг*, *крэк*, *плач*, *допуск*, *стук*, *запуск*, *пропуск*; 3) назоўнікі жаночага роду 3-га скланення: *завізь*, *мазь*, *даль*, *молодь*, *тамынь*, *міц*; 4) назоўнікі агульнага роду: *заіка*, *подлэза*, *пронэра*, *худоба*, *прытворэ*; 5) назоўнікі, якія маюць толькі форму множнага ліку: *зборэ*, *вэборэ*, *пырыговорэ*, *запускэ*. Большасць бязафіксных аддзеяслоўных назоўнікаў утворана ад асноў прэфіксальных дзеясловаў: *выходытэ* – *вэход*, *розбыгатэ* – *розбіг*. Дэрыватаў ад беспрыставачных асноў адзначаецца значна менш (*клад*, *стук*, *тупот*, *крэк*, *даль*). Гэта можна растлумачыць тым, што ў класе дзеясловаў пераважаюць прэфіксальныя ўтварэнні, а таксама тым, што прэфіксацыя дзеяслоўных асноў стымулюе ўдзел іх у словатворчасці бязафіксным спосабам. Пры нулясуфіксальным утварэнні аддзеяслоўных назоўнікаў адкідваюцца ўсе дзеяслоўныя суфіксы, тым самым нулявая суфіксацыя забяспечвае аднясенне дзеяслоўнай асновы да класа слоў, што выражаюць прадметнасць. У словаўтваральнай мадэлі бязафікснага словаўтварэння назоўнікаў функцыянуюць асновы як закончанага, так і незакончанага трывання. Напрыклад, закончанага трывання: *прымусытэ* – *прымус*, *здатэ* – *здача*, *пырыгнэтэ* – *пырыгный*, *вэкупытэ* – *вэкуп*. У бязафіксных назоўнікаў жаночага роду важна вызначыць паходжанне ад дзеясловаў закончанага ці незакончанага трывання. Напрыклад, дэрыватыў *забарона* суадносіцца з дзеясловамі закончанага і незакончанага трывання: *заборонэтэ* і *заборонетэ*, *прыправа* – *прыправытэ* і *прыправлетэ*, *вэгон* – *вэгнатэ* і *выганетэ*.

У працэсе нулявой суфіксацыі вытворная аснова можа зведаць фанетычныя змены. Найбольш пашыраны: 1) змены зычных, такія як *п* – *пл*,

в – вл: *капатэ – капля, ловэтэ – ловля*; 2) адваротнае чаргаванне зычных: *вэслужытэ – вэслуга, крычэтэ – крэк, кластэ – клад*; 3) усячэнне дзеяслоўнай асновы (*адказатэ – адказ, клэкатэ – клэч, стукатэ – стук, пэрымовлетэ – пэрымова*); 4) памякчэнне канцавога зычнага асновы: *завязатэ – завізь, рызатэ – рызь, мазатэ – мазь*. Змены галосных выяўляюцца пераважна як чаргаванні галосных: **а:і:** *завязатэ – завізь*, **э:ы:** *пырыгнэтэ – пырыгный*, **у:і:** *пырыспуватэ – пырыспів* і інш. Тыя ж з’явы адзначаюцца ў назоўніках прыметнікавага (дзеепрыметнікавага) паходжання: *сухэй – суша, носэтэ – ноша*. Дапаможным сродкам бязафіксага ўтварэння назоўнікаў можа выступаць таксама перанос націску, напрыклад: *зылёный – зылінь, выкрэкуватэ – вэкрык, крычэтэ – крэк*. Нулявы суфікс назоўніка ўзаемадзейнічае з нулявой (у мужчынскім родзе) або фанемна выражанай флексіяй. Гэтым спосабам адбываецца аднясенне дзеяслоўнай або прыметнікавай асновы да разраду назоўнікаў: *крычэтэ – крэк, стукатэ – стук* (м. р.); *подложэтэ – подлога, носэтэ – ноша* (ж. р.); аднак нульсуфіксальныя ўтварэнні назоўнікаў жаночага роду 3-га скланення таксама маюць нулявы канчатак: *білы – біль, завязатэ – завязь*.

Такім чынам, нульсуфіксальнае словаўтварэнне ў брэсцка-пінскіх (тараканскіх) гаворках утварае асобны прадуктыўны тып словаўтварэння, які мае свае пэўныя адметнасці.

М. Р. ГАРБАЧЫК

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

СКЛАНЕННЕ НАЗОЎНІКАЎ У МНОЖНЫМ ЛІКУ Ў БРЭСЦКА-ПІНСКІХ (ТАРАКАНСКІХ) ГАВОРКАХ

Скланенне назоўнікаў у брэсцка-пінскіх (тараканскіх) гаворках уяўляе сабой сістэму склонавых формаў. Змяненне назоўніка па сістэме формаў, сукупнасць усіх яго словаформаў называецца парадыгмай. Поўная парадыгма скланення субстантываў у тараканскіх гаворках уяўляе суму дзвюх прыватных парадыгмаў (адзіночнага і множнага ліку) і складаецца з дванаццаці склонавых формаў (шасці формаў адзіночнага ліку і шасці формаў множнага ліку). У артыкуле асобна разглядаецца формазмяненне назоўнікаў у множным ліку, што мае свае пэўныя асаблівасці.

У тараканскіх гаворках скланенне назоўнікаў у множным ліку ў асноўным не залежыць ад тыпу скланення, ад прыналежнасці субстантыва да роду. Склонавыя канчаткі назоўнікаў залежаць: 1) ад характару асновы (цвёрды, зацвярдзелы, мяккі і заднеязычныя [г], [к], [х]), 2) ад націску (на аснове ці канчатку назоўніка), 3) часткова ад адушаўлёнасці/неаду-